

УДК 159.922.8:159.923.2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ ДО МАТЕРИНСТВА ДІВЧАТ-СТАРШОКЛАСНИЦЬ

Шевченко О.М., к. психол. н.,
викладач кафедри практичної психології
Тернопільський національний педагогічний університет

У статті проаналізовано психологічний аспект феномену материнства, охарактеризовано зміст та структуру психологічної готовності до материнства у ранній юності. Досліджено психологічні особливості готовності до материнства дівчат-старшокласниць, вихованок дитячого будинку.

Ключові слова: материнство, готовність до материнства, соціально-психологічні чинники, юність, сім'я.

В статье проанализирован психологический аспект феномена материнства, охарактеризованы содержание и структура психологической готовности к материнству в ранней юности. Исследованы психологические особенности готовности к материнству девушек-старшеклассниц, воспитанниц детского дома.

Ключевые слова: материнство, готовность к материнству, социально-психологические факторы, юность, семья.

Shevchenko O.M. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF HIGH SCHOOL GIRLS' READINESS FOR MATERNITY

The article analyses the psychological aspect of the phenomenon of maternity, describes the content and the structure of psychological readiness for maternity in an early youth. Psychological features of readiness of high school girls, pupils of orphanages, for maternity are investigated.

Key words: maternity, readiness for motherhood, socio-psychological factors, youth, family.

Постановка проблеми. Материнство – складний феномен, який має свої фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. Кожна культура розвинула автентичний інститут материнства, що включає в себе різноманітні способи виховання дівчинки як майбутньої матері. Висока якість життя, суб'єктивне благополуччя особистості, щастя людини неможливе без самореалізації її в сімейній сфері життєдіяльності, передумовою якої є вироблення адекватних та реалістичних життєвих завдань, пов'язаних зі шлюбом та сім'єю. Матері навчаються і розвиваються разом із дітьми, отримують нові знання, набувають якостей та навичок, необхідних для виховання та розвитку дитини [1, с. 6].

На теперішній час спостерігається зростання порушень материнства: відмова від вагітності та вигодовування, відмова від дитини, аборти, жорстоке поводження з дитиною, тому вивчення чинників формування психологічної готовності до материнства є досить важливою проблемою в сучасній психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до материнства в психології виник у руслі двох напрямів: під час вивчення ролі матері в розвитку ранніх особистісних структур (психоаналіз та інші напрямки психології особистості: З. Фройд, К. Хорні, Е. Еріксон та ін.) і в практичних дослідженнях, пов'язаних із порушенням психічного

розвитку дитини (дитяча психіатрія, соціальна дезадаптація, психологічні проблеми підлітків: А. Фрейд, М. Кляйн, Д. Віннікотт).

У вітчизняній психологічній науці велику увагу приділяли вивченню материнського ставлення, материнської (батьківської) позиції та дитячо-батьківської взаємодії (Е. Ейдемільер, В. Гарбузов, А. Варга, А. Співаковська та ін.). Поведінка матері розглядається як джерело розвитку дитини (М. Лісіна, Н. Авдєєва, О. Смирнова, В. Перегуда). Дитина та матір вважаються складовими єдиної динамічної системи (Л. Шнейдер).

Останніми роками в психології активно розробляються різні аспекти проблеми материнства: психологічний компонент гестаційної домінанти (Е. Ейдемільер), стадії та етапи формування материнства в онтогенезі (Г. Філіппова), особливості материнсько-дитячих стосунків (Р. Мухамедрахімов) тощо. Все частіше материнство досліджують не тільки як забезпечення якості раннього розвитку дитини (теорія прихильності Дж. Боулбі, плекання К. Вітакера), але й як складову жіночої особистості, актуалізація якої є одним із показників сформованої гендерної ідентичності (С. Біркхойзер–Оері).

На думку В. Брутман, у наш час материнство займає незначне місце у житті жінки, адже стрімко зросло прагнення до високого професіонального статусу, прагнення до благополуччя та високого рівня спожи-



вання, що призводить до зміщення ролі материнства в системі цінностей сучасної жінки. Проте сучасні теоретичні та практичні дослідження, що вивчають проблему материнства, підкреслюють важливість материнської поведінки для розвитку здорової та гармонійної дитини.

Констатуючи суттєвий внесок названих учених в розробку психології материнства, слід зазначити, що їх творчий доробок зорієнтований на теоретичні аспекти аналізованої проблеми та випускає її деякі практичні сторони. Зокрема, недостатньо розкритими є окремі аспекти готовності до материнства дівчат – вихованок дитячого будинку.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз психологічних особливостей готовності до материнства дівчат – вихованок дитячого будинку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці материнство вивчається в різних галузях: педагогіці, психології, соціології, соціальній роботі та ін. В науковій літературі сутність материнства як багатогранного явища тлумачиться в таких аспектах:

- як біологічний, соціокультурний та психологічний феномен; інтегральне психологічне утворення особистості (матері); індивідуальне ціле (мати – дитина) [13, с. 13];
- соціальний інститут, який поєднує два інших інститути – материнство і дитинство (у вузькому розумінні) [1, с. 8];
- діяльність матері, спрямована на догляд, матеріальне забезпечення, виховання, навчання дитини [9, с. 29];
- етап в житті жінки, який починається з моменту зачаття дитини і не припиняється після смерті дитини [7, с. 91];
- як буття, стан, перебування жінки в ролі матері [5, с. 78];
- суб'єктивне відчуття жінки себе матір'ю [3, с. 83];
- усвідомлення матір'ю родинного зв'язку з дітьми [1, с. 29].

За визначенням Р. Овчарової, материнство – це «соціально-психологічний феномен, що являє собою сукупність знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у проявах поведінкової складової материнства» [11, с. 16].

Також існують підходи, за якими материнство – це «унікальна ситуація розвитку самосвідомості жінки, яка стає етапом переосмислення батьківських позицій власного дитячого досвіду, періодом інтеграції батьківського образу та образу дитини» [12, с. 94].

Загалом феномен материнства вивчають як складне біопсихосоціальне явище, тобто

результат взаємодії багатьох чинників: генетичних, біологічних, впливу родинного та соціального середовища.

До психологічної структури материнства входять такі компоненти:

- потребнісно-емоційний, до якого включаються біологічні, соціальні та психологічні аспекти мотивації, потреба в контакті, емоційні реакції;
- операціональний, який поєднує обізнаність і уміння, навички по догляду за дитиною, спілкування з нею;
- ціннісно-смысловий, який включає в себе ставлення матері до дитини з екзистенційними переживаннями щодо материнства [4, с. 28–29].

Крім того, до цієї структури включаються «самооцінка як елемент «Я-концепції», чинник прийняття чи неприйняття ролі матері та оцінки себе як батька своєї дитини; соціальна оцінка оточуючих, яка базується на прийнятих у певному суспільстві соціальних стереотипах щодо виконання батьківської ролі, вимогах, яких належить дотримуватися для відповідності статусу справжньої жінки і матері» [6, с. 11].

Проблему материнства часто пов'язують із належним рівнем готовності жінки до народження і виховання дитини. Як доводить Ф. Шидакова, «формування готовності дівчат до виконання ролі матері – багатоаспектна проблема, яку пов'язують із статевим дозріванням та соціальною зрілістю особистості» [15, с. 20].

А. Крутецький розглядає готовність як синтез властивостей особистості, виділяє у її складі такі елементи: позитивне ставлення до діяльності, інтереси, схильності; характерологічні риси; психічний стан; знання, уміння й навички [8, с. 231]. Готовність до материнства – це стан особливої налаштованості жінки на те, щоб усвідомлено прийняти рішення стати матір'ю: народити, навчити, виховати дитину, забезпечити її, ввести у соціум, допомогти соціалізуватися. Передумовами реалізації цього стану є відповідний психофізіологічний розвиток жінки і сформована структура готовності. На підставі існуючих в літературі підходів можна визначити зміст поняття «психологічна готовність жінки до материнства» як спрямованість особистості жінки, яка до вагітності визначає готовність до народження і виховання дитини, а у період вагітності сприяє процесу поетапного формування психологічних новоутворень вагітної («Моя вагітність», «Моя дитина», «Я і дитина») та супроводжується фізіологічним перебігом вагітності.

Готовність до материнства як почуття і рольова позиція особистості, спрямована

на дитину, формується в процесі соціалізації під впливом чинників:

– власний позитивний досвід спілкування зі своєю матір'ю чи людиною, яка її заміняла (встановлено, що психологічна підготовка дівчинки до майбутньої ролі матері, що відбувається за умови емоційної близькості з власною матір'ю і конструктивних відносин з нею, забезпечує в майбутньому тісний емоційний контакт з власною дитиною, підвищуючи задоволеність материнською роллю);

– перший емоційно-позитивний контакт з дитиною (відчуття задоволеності собою та дитиною; бачення в дитині окремої особистості; повага до її бажань і потреб);

– особисте бажання бути матір'ю (свідоме бажання прийняти материнську роль поєднана з усвідомленням власної відповідальності за фізичний і психічний розвиток дитини та готовністю вкладати свої фізичні й психологічні сили і час задля благополуччя дитини тощо) [9, с. 27–28].

Отже, під *готовністю дівчат до материнства розуміємо інтегративну якість особистості, що відображає адекватне сприйняття людиною сукупності вимог, обов'язків, соціальних стандартів поведінки, якими регламентується материнство й відповідальне ставлення до нього, сутністю якого є взаємодія когнітивного, оціночно-вольового, емотивного й діяльнісного компонентів.*

До основних чинників, що впливають на формування психологічної готовності жінки до материнства, Г. Філіппова відносить: біологічні (стан ЦНС та особливості перебігу процесів у ній; нервово-психічна стійкість); психологічні (рівень особистісної зрілості; наявність невротичних розладів; акцентуація характеру; рівень особистісної тривожності); родинні (субкультура спілкування у батьківській сім'ї; розлучення; розмиті сімейні ролі; порушення стосунків по жіночій лінії; відсутність материнської жіночої ініціативності протягом 3-х поколінь); соціальні (матеріальний, культурний рівень виховуючої сім'ї, рівень освіти жінки та її соціально-економічний статус); духовні (адекватне оцінювання дитини; наявність (відсутність) моральних цінностей; усвідомлення (неусвідомлення) радості життя) [14].

Зріла готовність до материнства і вагітності – це «особлива позиція щодо себе та своєї дитини, яка має когнітивний, емоційно-смісловий та поведінковий компоненти» [10, с. 21–22]. Когнітивний (пізнавальний) компонент виявляється у тому, що мама має необхідні знання про дитину, які є не лише зовнішніми, але й інтуїтивними – вміння визначати потреби дитини, розуміти сигнали, які вона подає ще на пренатальній

стадії. Емоційно-смісловий компонент виражається у повному прийнятті матір'ю дитини як самостійної цінності: вона (дитина) не стає для неї (матері) засобом самореалізації чи втримання партнера. Поведінковий компонент характеризується компетентною взаємодією матері з дитиною, адекватною до її (дитини) потреб, здатною до відповідального вибору.

Як стверджує О. Тіунова, психологічна готовність дівчат юнацького віку до материнства суттєво залежить від ряду чинників як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Основні *суб'єктивні чинники* базуються на індивідуально-психологічних особливостях молодшої людини та охоплюють: вік (сприятливий для сімейного життя та народження дитини), темперамент та характер (відношення людини до своїх обов'язків, інших людей та до себе), мотивація (наприклад, бажання стати самостійним і незалежним від батьків, страх самотності та ін.), рівень освіченості, шлюбно-сімейні домагання (вимоги, очікування, бажання, надії стосовно свого майбутнього шлюбу і сім'ї), соціальна зрілість (засвоєння зразкових норм сімейно-шлюбного життя, що визначають спрямованість і характер взаємодії в майбутньому шлюбі). Серед *об'єктивних чинників* також слід назвати омолодження шлюбів, недостатню економічну і соціальну захищеність, загальне послаблення моральних норм у суспільстві, поширення нетрадиційних форм шлюбу [13].

Щодо основних об'єктивних чинників готовності дівчат до материнства, на думку Т. Левицької, вони відображають елементи життєвого середовища (мікросистеми, мезосистеми та екосистеми), які впливають на молодь. Як свідчить практика, до таких відносяться: вплив суспільної думки (наприклад, не залишитися старою дівою), широкі можливості для вибору шлюбного партнера (у навчальному закладі навчаються сотні юнаків та дівчат одного вікового діапазону); приклад друзів (які вже створили свою сім'ю), бажання батьків не пропустити вигідну кандидатуру для шлюбу дитини, бажання батьків позбавити сина (доньку) можливості вести розгульний спосіб життя, стан матеріального благополуччя (здатність матеріально забезпечити сім'ю, наявність житла) [8].

Аналіз спеціальної літератури дозволяє виокремити найважливіші характерологічні особливості дівчат – вихованок дитячого будинку, які ускладнюють їхню готовність до материнства: високий рівень особистісної тривожності, неадекватна самооцінка, невпевненість у собі, несформованість вольової сфери, слабо розвинене почуття відповідальності за свої вчинки, відчуття



знедоленості, позитивне ставлення до агресії (через неї такі діти усвідомлюють власну значущість та силу), порушення в розвитку почуттів, що не дозволяють розуміти інших, приймати їх, опора тільки на свої бажання й почуття, низький рівень соціального інтелекту, що заважає розуміти суспільні норми, правила, необхідність відповідати їм.

Для психодіагностики був застосований груповий метод. У дослідженні брали участь 96 дівчат – вихованок дитячого будинку і 98 дівчат, котрі виховувалися у звичайних сім'ях.

За методикою діагностики спрямованості особистості Б. Басса (орієнтаційна анкета) 43,75% дівчат – вихованок дитячого будинку обрали спрямованість на спілкування, 34% – на справу, 19,8% – на себе. У дівчат, що виховувалися у сім'ях, наступні результати: 20,8% обрали спрямованість на спілкування, 42,9% спрямовані на справу і 36,3% обрали спрямованість на себе.

Анкета «Моє ставлення до дитини» дозволяє виявити ступінь цінності/бажаності дитини для жінки, тип батьківського відношення до дитини, рівень знань майбутньої матері про виховання, розвиток дітей. Всі дівчата – вихованки дитячого будинку, які приймали участь у дослідженні, хочуть мати дітей. Що стосується передбачуваної кількості дітей, то 12,9% опитаних хочуть мати більше ніж двох дітей, 46,2% – двох, 40,9% – одну дитину. При цьому 59,1% респондентів вважають можливим народити трьох дітей при сприятливих матеріально-побутових умовах. 40,9% опитаних потенційно готові до народження третьої дитини, проте вказують, що оточуючі ставляться байдуже до жінок, які мають трьох дітей. Ці дані дозволяють зробити висновок, що матеріально-побутові умови й ставлення суспільства до багатодітних сімей є значущими чинниками, які відповідають за психологічну готовність до материнства дівчат – вихованок дитячого будинку. Що стосується дівчат, котрі виховувалися у сім'ях, то хочуть мати дітей 92,4%. Що стосується передбачуваної кількості дітей, то 19,5% опитаних хочуть мати більше ніж двох дітей, 56,1% – двох, 24,4% – одну дитину.

92,4% дівчат – вихованок дитячого будинку висловили нерозуміння вчинку матерів, котрі залишають дітей. Серед дівчат другої групи таких було набагато менше (72,6%). Також дівчата, котрі виховувалися у сім'ях, більшою мірою відчують сенс материнства.

Аналізуючи результати тестування психологічної готовності до материнства за допомогою тесту «PARI» – «Батьківсько-дитячі відносини» дівчат – вихованок

дитячого будинку, можна зробити висновок, що більшість з них налаштовані на надмірну концентрацію на дитині (50,5%), трохи менше – на оптимальний емоційний контакт з дитиною (26,4%), і третя група дівчат налаштовані на надмірну емоційну дистанцію з дитиною (23,1%). Натомість більшість з дівчат, котрі виховувалися у сім'ях, налаштовані на оптимальний емоційний контакт з дитиною (52,8%), трохи менше – на надмірну емоційну дистанцію з дитиною (29,7%), третя група налаштовані на надмірну концентрацію на дитині (17,5%).

Такі результати дослідження дають підстави стверджувати, що через несформованість свідомого ставлення до соціальної та психологічної ролі матері, дівчата, котрі виховувалися у сім'ях, не готові повністю присвятити час, увагу, підпорядкувати своє життя народженню дитини. З іншого боку, у дівчат – вихованок дитячого будинку спостерігається надмірна концентрація на майбутній дитині. Хоча, загалом, уявлення щодо майбутнього материнства в обох групах випробуваних мають позитивне забарвлення.

Наступним етапом було дослідження типу переживання вагітності у майбутніх матерів за тестом *ставлень вагітної І. Добрякова*. Аналізуючи результати тестування типу переживання вагітності у майбутніх матерів – вихованок дитячого будинку (див. рис. 2.5), можна зробити висновок, що лише 23,1% випробуваних належать до оптимального типу. Аж 24,1% випробуваних належать до депресивного типу, 21,7% – до тривожного, 16,9% – до ейфоричного, 14,2% – до гіпогестогнозичного типу. Аналізуючи результати тестування типу переживання вагітності у майбутніх матерів, котрі виховувалися у сім'ях, можна зробити висновок, що 32,7% випробуваних належать до оптимального типу і аж 21,2% – до гіпогестогнозичного. Лише 15,9% випробуваних належать до тривожного, 16,7% – до депресивного, 13,5% – до ейфоричного типу.

Такі результати дослідження дають підстави стверджувати, що дівчата, котрі виховувалися у сім'ях, відповідально, але без зайвої тривоги ставляться до своєї можливої вагітності. Жінка, переконавшись, що вагітна, продовжує вести активний образ життя, стежить за своїм здоров'ям. Оптимальний тип сприяє формуванню гармонійного типу родинного виховання дитини. Також у цих дівчат часто зустрічається гіпогестогнозичний тип. Тривожний і депресивний типи частіше зустрічається у майбутніх матерів – вихованок дитячого будинку. При цих типах ставлень у родині найчастіше формується

гіперпротекція, підвищена моральна відповідальність. Можливими є емоційне знехтування, жорстоке поводження з дитиною. Також у цього типу дівчат частіше зустрічається ейфоричний тип. Жінки цього типу вимагають від оточуючих підвищеної уваги, виконання будь-яких бажань. При цьому типі спостерігається розширення сфери батьківських почуттів до дитини, гіперпротекція.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, більшість дівчат – вихованок дитячого будинку орієнтовані на спілкування та на справу, натомість дівчата, які виховувалися у сім'ях, переважно орієнтовані на справу та на себе. Також виявлено, що дівчата – вихованки дитячого будинку усвідомлюють значущість дитини, проте, порівняно з дівчатами, котрі виховувалися у сім'ях, ця значущість є певною мірою невротичною. Більшість вихованок дитячого будинку налаштовані на надмірну концентрацію на дитині, трохи менше – на оптимальній емоційній контакт з дитиною. Через недостатню сформованість свідомого ставлення до психологічної ролі матері дівчата, котрі виховувалися у сім'ях, не готові підпорядкувати своє життя народженню дитини. Також, спостерігається надмірна концентрація на майбутній дитині.

Виявлення особливостей та соціально-психологічних чинників психологічної готовності до материнства дівчат – вихованок дитячого будинку дозволяє розробити тренінгові заняття, спрямовані на підвищення досліджених компонентів готовності до майбутнього материнства.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в необхідності розробки спеціальної програми тренінгових занять, спрямованих на підвищення готовності до материнства у дівчат – вихованок дитячого будинку та її експериментальній апробації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамченко В. Беременность и роды высокого риска / В. Абрамченко. – М. : Медицинское информационное агентство, 2004. – 400 с.

2. Брутман В.И. Влияние семейных факторов на формирование поведения матери / В.И. Брутман, А.Я. Варга, И.Ю. Хамитова // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21, № 2. – С. 79–87.

3. Васильева О.С. Групповая работа с беременными женщинами : социально-психологический аспект / О.С. Васильева, Е.В. Могилевская // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22, № 1. – С. 82–89.

4. Дармостук Н.В. Проблемы психологической подготовки женщины к осознанному материнству / Н.В. Дармостук // Медицинская психология. – 2008. – Том 3, № 4. – С. 27–30.

5. Долбик–Воробей Т.А. Студенческая молодежь о проблемах брака и рождаемости / Т.А. Долбик–Воробей // Социс. – 2013. – №11. – С.78–83.

6. Иванов Д. І. Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських відносин в парадигмі глибинної психології : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Иванов Д.І. – Одеса, 2005. – 20 с.

7. Ковалев С. В. Социальная психология семейных отношений / С.В. Ковалев. – СПб. : СПбГУ, 1998. – 286 с.

8. Левицька Т.Л. Фактори, що впливають на розвиток психологічної готовності до материнства / Т.Л. Левицька // Збірник наукових праць № 40. Ч. II. – Хмельницький : НАДПСУ, 2007. – С. 231–234.

9. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / за ред. Г.М. Лактіонової. – К. : Христ. дит. фонд, 2006. – 96с.

10. Мещерякова С. Психологическая готовность к материнству / С. Мещерякова // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 18–27.

11. Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен : [учебное пособие] / Р.В. Овчарова. – М. : МПСИ, 2006. – 496 с.

12. Палящая А.Е. Социально-психологические факторы, определяющие тип переживания беременности / А.Е. Палящая // Педагогика и психология. – 2009. – № 4 (6). – С. 94–95.

13. Програма просвітницького тренінгу «Я майбутня мама» для дівчат старшого шкільного віку / автор–упоряд. О.В. Тиунова. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 90 с.

14. Филиппова Г.Г. Психология материнства: [учеб. пособ.] / Г.Г. Филиппова. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2002. – 240 с.

15. Шидакова Ф.М. Психологическая характеристика готовности женщин к материнству / Ф.М. Шидакова, С.М. Биджаева, М.К. Эбзеева // Педагогическое образование и наука. – 2007. – № 2. – С. 20–23.